

УДК 902.2(477–25)+371.132(477–25)

А.О. ГОРЬКОВА

Пам'яткоохоронна діяльність студентів першого приватного археологічного інституту в Києві

Висвітлено історію функціонування Київського археологічного інституту (1918–1924) як першого осередку підготовки кваліфікованих кадрів з археології, майбутніх фахівців у галузі пам'яткоохоронної справи. На основі вивчення архівного матеріалу досліджено пам'яткоохоронну та археологічну діяльність викладачів та студентів інституту та їх внесок в українську науку.

Ключові слова: Київський археологічний інститут, підготовка кадрів, археологічна спадщина, пам'яткоохоронна структура.

Початок 20-х років ХХ ст. характеризується активним розвитком пам'яткоохоронної діяльності, зокрема охорони пам'яток археології. Кількість пам'яткоохоронних структур значно зросла порівняно з попередніми роками та відповідно поширилася всією територією України. Наукові товариства, архівні комісії, комітети з охорони пам'яток старовини та мистецтва ініціювали роботу з дослідження, вивчення та збереження археологічних пам'яток. Не були винятком й освітні установи, у стінах яких не тільки проводилася пам'яткоохоронна робота, але й готувалися кваліфіковані працівники – археологи, архівісти, мистецтвознавці [1]. Однією з таких установ був Київський археологічний інститут [2] (далі – КАІ) – майже забута інституція на сторінках історії України. Згадки про КАІ зустрічаються в окремих виданнях або біографічних творах лише як одна зі сторін творчого та наукового життя видатних істориків та археологів. Незначна кількість інформації в майбутньому може взагалі призвести до зникнення не тільки зацікавленості, але й відповідних комплексних джерел із даної проблематики.

Відповідно постає завдання: всебічного вивчення історії КАІ, розкриття його пам'яткоохоронної та археологічної діяльності – через призму цього: висвітлення складного, багатогранного процесу, що піднімає актуальні питання історичного досвіду Інституту. Це дасть можливість об'єктивно та комплексно підійти до вивчення становлення та розвитку археологічної освіти та пам'яткоохоронного руху, систематизувати часто хаотичне нагромадження знань, глибше розуміти та переосмислити причини-наслідки подій.

Аналіз наукової літератури та джерельної бази показує, що в українській історіографії немає узагальнюючої праці, яка б відтворювала цілісну картину історії КАІ в 20-х роках ХХ ст. з точки зору викладання саме археологічної науки в ньому, аналізу археологічно-наукової та пам'яткоохоронної діяльності цього навчального закладу. Історіографічна база дослідження містить різно-

планові за тематикою, масштабом і періодом публікації, праці та джерела які, однак, є взаємодоповнюючими.

Вивченню археологічного та пам'яткоохоронного процесу в Україні 20-х років ХХ ст. присвячені роботи науковців, які торкалися окремих аспектів діяльності вказаного навчального закладу. З-поміж таких слід зазначити роботи: «Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966)» І.Г. Шовкопляса; «История советской археологии (1917 – середина 1930-х гг.)» А.Д. Пряхіна; «История отечественной археологии. 1700–1971 гг.» Г.С. Лебедева; «Археология и идеология (20 –30-е годы). Вопросы философии» А.А. Формозова; «Освіта в Україні в період національного відродження (1917 – поч. 1930-х. рр.)» М.В. Марчука.

Найбільш інформативними є роботи І.Б. Матяш, яка реконструювала історію створення та функціонування КАІ в працях: «Перший український осередок підготовки архівістів» [3], «Джерельна база історії архівної освіти» [4], дисертаційному дослідженні «Архівна наука і освіта в Україні 1917-го – 1930-х років» [5].

Інформація про КАІ викладена на сторінках окремих видань, присвячених діяльності відомих науковців, учасників пам'яткоохоронного руху: В.І. Ульяновського «Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: Сторінками життєпису» («Історія України» [6]); О.О. Нестулі «Понад усе ставив істину» («Репресоване краєзнавство» [7]); Є.Ю. Спаської «Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського» («Наука і культура України» [8]); Т.О. Щербань «Мистецтвознавці Українського наукового товариства та їхній внесок у науку, освіту, культуру» [9].

Джерельну базу дослідження складають різноманітні за характером і змістом архівні матеріали: Центрального державного історичного архіву України, м. Києва (ф. 262 (Особовий фонд М.В. Довнар-Запольського), ф. 707 (Київський учбовий округ) та ф. 1235 (Грушевські – історики та філологи)); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф.166 (Народний комісаріат освіти УРСР), ф. 3806 (Особовий фонд Н.Д. Полонської-Василенко), ф. 2457 (Головне управління мистецтв та національної культури Української держави), ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури УНР)); Державного архіву Київської області (ф. 1187, зокрема справи: «Матеріали про організацію у Києві археологічного інституту»; «Листування про особовий склад службовців та викладачів» (1918–1919 рр.); «Протоколи вчених засідань археологічного інституту» (1918–1920 рр.)). Проте, найбільш вагомими для нашого дослідження є матеріали фонду ХХІХ Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, що відображають всі етапи організації КАІ. Комплекс

джерел за змістом і формою систематизовано за такими групами: 1) матеріали, що розкривають зміст діяльності інституту; 2) довідкові документи; 3) особові справи слухачів; 4) статистичні матеріали; 5) епістолярна спадщина.

За матеріалами ІР НБУВ археологічний інститут у Києві почав функціонувати 3 листопада 1918 р. як приватна освітня установа. Серед дійсних і почесних членів інституту, а також фундаторів КАІ були: М.П. Василенко, М.В. Довнар-Запольський, В.М. Зуммер, В.С. Іконников. І.М. Каманін, Ф.А. Колодій, І.М. Корольков, Б.Г. Курд, С.І. Маслов, Н.Д. Полонська, В.Д. Прилуцький, П.П. Смирнов й інші [10]. Підготовка студентів проводилась у двох відділеннях: археологічному й археографічному. Всього нараховувалось 22 базові дисципліни, з яких 16 розкривали характер викладання на археологічному відділі та були домінуючими у вивченні пам'яткознавчих студій: первісна археологія, побутова археологія, історична етнографія, історична географія і топографія старовинних міст, церковна археологія, геральдика, палеонтологія, спецкурси з археології, тощо [11].

Удосконалення навчального процесу особливо активно тривало впродовж 1918–1919 навчального року, в той час тут навчалось близько 90 студентів. Для першого курсу радою викладачів інституту було вирішено запровадити лекційну систему, лекції проводилися як закритого, так і публічного характеру із запрошенням науковців з археології, історії, пам'яткознавства [12].

На другому курсі проводилися додатково до лекційних також семінарські заняття. В інституті впроваджували нову систему підготовки не тільки фахівців з археології, але й майбутніх кваліфікованих співробітників пам'яткоохоронних установ, музеїв тощо. Було запроваджені нові дисципліни: 1) музеологія (викладав В.Ю. Данилевич); 2) переховування пам'ятників старовини (В.Ю. Данилевич і В.Є. Козловська); 3) історія фальшування старовинних речей (М.О. Макаренко, В.Ю. Данилевич); 4) музейна каталогізація тощо. Для слухачів була запроваджена обов'язкова практика роботи у фондах музеїв, з матеріалами архівів, а також літня практика з археології; організація пам'яткознавчих заходів із метою здійснення обліку, реєстрації, охорони, вивчення та популяризації археологічних пам'яток [13].

При кафедрі археології КАІ було створено екскурсійний відділ. Викладачі курсу плідно співпрацювали з Всеукраїнським комітетом охорони пам'яток мистецтва і старовини (далі – ВУКОПМІС), який ініціював проведення першої державної реєстрації пам'яток мистецтва і старовини, а також видання декрету про націоналізацію історичних і художніх цінностей. Студенти другого року навчання брали участь у експедиціях й обстеженнях пам'яток, археологічних розкопках і ремонтно-реставраційних роботах архітектурних споруд, що організову-

валися комітетом, наприклад – у ремонті Андріївської церкви, Михайлівського та Софіївського соборів у Києві. Важливим напрямом діяльності студентів було обстеження покинутих садиб, монастирів і церков з метою виявлення й охорони культурних цінностей. Археологічною практикою та безпосередньо роботою студентів, яка проходила в Києві впродовж квітня-липня 1919 р., керували члени ВУКОПМІС, більшість з яких входила до професорсько-викладацького складу КАІ: Д.І. Багалій, В.О. Барвінський, М.Ф. Біляшевський, С.О. Гіляров, Ф.Л. Ернст, Г.К. Лукомський, В.Л. Модзалевський, І.В. Моргілевський, М.О. Макаренко, М.Ф. Сумцов, Ф.І. Шміт, О.П. Новицький, С.А. Таранушенко, Н.Д. Полонська-Василенко, О.С. Федоровський та ін. [14].

На третьому році навчання студенти проходили практичні заняття. В їх обов'язки входила організація експозиції музею старожитностей на основі археологічних знахідок отриманих під час практики. Значно поповнили фонди музею: дослідження проведені М.О. Макаренко і студентами археологічного відділу КАІ (Києво-Печерської лаври, Спасо-Преображенського собору та Єлецького монастиря в Чернігові, гори Дитинки в Києві, пам'яток періоду Київської Русі); роботи І.В. Моргілевського, зокрема, дослідження пам'яток давньоруської культури й античного будівництва; систематичні розвідки Д.І. Багалія з історії Слобожанщини тощо.

Пам'яткоохоронна діяльність випускників і викладачів КАІ включала також: 1) попередження непрофесійних розкопок; 2) збереження та розподілення по музеям пам'яток матеріальної культури; 3) подолання проблеми розкрадання пам'яток; 4) допомога прикордонним службам у вилученні та поверненні пам'яток, які намагалися вивозити з країни; 5) прийняття заходів направлених на створення нових громадських організацій з охорони історико-культурної спадщини, наприклад, комітетів з охорони пам'яток мистецтва та старовини при відділах народної освіти тощо.

Підводячи підсумки варто зауважити, що функціонування Київського археологічного інституту поклато початок систематичній підготовці в Україні майбутніх фахівців з археології, знавців пам'яткоохоронної справи. Незважаючи на важкі 1920–1921 роки [15], коли в більшості навчальних закладів Києва не проводилися заняття через відсутність викладачів і незначну кількість студентів [16], КАІ безперервно працював, проводив підготовку кадрів на досить високу рівні. Проте, незважаючи на це радянський уряд не підтримував діяльність Інституту. В серпні 1924 р. за наказом Київського губернського відділу народної освіти інститут було ліквідовано [17].

Діяльність КАІ являє собою яскравий приклад однієї з перших спроб українського уряду створити свою освітню установу, де здійснювалася б підготовка

археологів, мистецтвознавців, майбутніх працівників наукових товариств і археологічних комітетів, які активно й професійно займалися б збереженням та охороною археологічної спадщини. Серед випускників КАІ, в майбутньому відомих науковців, були мистецтвознавці М.О. Новицька та Є.Ю. Спаська, історик М.С. Шамрай, археологи М.В. Георгієвський, Л.А. Динцес, С.С. Магура й інші, – фахівці зробили неоціненний внесок у скарбницю української науки.

Джерела та література

1. *Лебедев Г.С.* История отечественной археологии. 1700–1917 гг. / Г.С. Лебедев // СПб.: Изд-во СПбГУ, 1992. – С. 208.
2. *Генинг В.Ф.* Очерки по истории советской археологии / В.Ф. Генинг. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 21.
3. *Матяш І.Б.* Перший український осередок фахової підготовки архівістів / І.Б. Матяш // Київська старовина. – 1998. – № 6. – С. 53.
4. *Матяш І.Б.* Джерельна база історії архівної освіти (Київський археологічний інститут) / І.Б. Матяш // Спеціальні галузі історичної науки: Зб. на пошану М.Я. Варшавчика. – К., 1999. – С. 81–91. – (Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела»; вип. 2). – С. 82.
5. *Матяш І.Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1917-го – 1930-х років : Автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.06 / І.Б. Матяш : Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – С. 7–25.
6. *Ульяновський В.І.* Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: Сторінками життєпису / В.І. Ульяновський // Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. Т.1. До середини XVII ст.; 3-є вид. – К.: Либідь, 1995. – С. XXVII.
7. *Нестуля О.О.* Понад усе ставив істину (Ф.І. Шміт) / С.І. Нестуля // Репресоане краєзнавство. – К.1991. – С. 37–50.
8. *Спаська Є.Ю.* Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Є.Ю. Спаська // Наука і культура. Україна: Щорічник. – К.: Знання, 1990. – Вип. 24. – С. 272.
9. *Щербань Т.О.* Мистецтвознавці Українського наукового товариства та їхній внесок у науку, освіту, культуру / Т.О. Щербань // Вісник Національної академії наук України. – К.: Вид. дім Академперіодика. – 2009. – № 11. – С. 47–55.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XXIX, спр. 517, арк. 1.
11. Там само, спр.27, арк. 1.
12. *Курінний П.П.* Історія археологічного знання про Україну / П.П. Курінний. – Полтава, 1994. – С. 136.
13. ІР НБУВ, ф. XXIX, спр. 27, арк. 2.
14. Там само, спр. 532, арк. 2.
15. *Полонська-Василенко Н.Д.* Київ часів М. Зерова та П. Филиповича / Н.Д. Полонська-Василенко // Хорнік 2000. Наш край. – 1993. – Вип. 1–2. – С. 117–118.
16. *Матяш І.Б.* Перший український осередок... – С. 59.
17. ІР НБУВ, ф. XXIX, спр. 536, арк. 1.

Горькова А.А. Памятникоохранная деятельность студентов первого частного археологического института в Киеве

Отражена история функционирования Киевского археологического института (1918–1924), как первой институции по подготовке квалифицированных кадров по археологии, будущих специалистов в сфере памятникоохранительного дела. На основе изучения архивного материала исследовано памятникоохранительную и археологическую деятельность преподавателей и выпускников института, а также их вклад в украинскую науку.

Ключевые слова: Киевский археологический институт, подготовка кадров, археологическое наследие, памятникоохранительная структура.

Gorkova A.O. The student monuments protection activity in the functioning of the first private Archaeological Institute in Kyiv

The history of functioning of Kyiv Archaeological Institute, as the first centre of preparation of qualified personnel of archaeology and future professionals in the monuments protection field have been elucidated in the article. The research based on archival material, have been studied monuments protection and archaeological activities of professors and graduates of the institution, their contribution into the Ukrainian science.

Key words: Kyiv Archaeological Institute, preparation of personnel, archaeological heritage, monument protection structure.

Подано до друку: 23.10.2012 р.

94(477)(092):351.853(477.43)

I.O. СТАРЕНЬКИЙ

**Пам'яткоохоронна діяльність
Юхима Йосиповича Сіцинського
наприкінці XIX – на початку XX ст.**

У статті розглядається пам'яткоохоронна діяльність Юхима Йосиповича Сіцинського наприкінці XIX – на початку XX ст., який очолював пам'яткоохоронний рух і пам'яткоохоронні організації на території Поділля.

Ключові слова: охорона пам'яток, Поділля, Ю.Й. Сіцинський, Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, Давньосховище, Українська революція.

На сьогодні, в умовах відродження культури та зміцнення державних традицій важливе місце посідає вивчення пам'яткоохоронного руху в Україні, зокрема на Поділлі. Кожен регіон мав своїх провідників у справі охорони пам'яток. На Поділлі ним був Юхим Йосипович Сіцинський.

Певні аспекти досліджуваної проблеми вивчали А.М. Трембіцький [1], О.М. Завальнюк [2], Ю.В. Телячий [3] й інші. Проте, досі не зроблено комплексного підходу до вивчення поставленого питання.

Активну пам'яткоохоронну діяльність на Поділлі Юхим Сіцинський розпочав у 1889 р. З цього часу і до кінця життя його доля була тісно пов'язана з Кам'янцем-Подільський – тогочасним центром регіону.

Велику увагу Юхим Йосипович приділяв охороні пам'яток архітектури. Насамперед, це відбувалося через засоби фіксації й узяття на облік архітектурних пам'яток. Ю.Й. Сіцинський був редактором IX випуску «Трудов Подольського єпархіального історико-статистического комитета», який став практично енциклопедією історії Поділля, зокрема сакральної архітектури.